

Specifičnosti porodica sa psihotičnim članom iz ugla sistemske porodične teorije i *double-bind* koncepta *

Teodora Gojković

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja,
Beograd, Srbija

Istraživački i teorijski nalazi Palo Alto grupe sistemskih porodičnih terapeuta iz 1950–ih godina danas su u velikoj meri zapostavljeni, ali zaslužuju da budu reaktuelizovani, naročito usled činjenice da naglašavaju važnost načina komunikacije unutar porodičnog konteksta u koji je osoba smeštena za nastanak shizofrenije, čime se proširuju vidici u lečenju psihoza psihoterapijom. U radu je fenomen porodične uslovljenosti shizofrenije dekonstruisan kroz sistemsku, a u nešto manjoj meri i kroz antipsihijatrijsku teorijsku tradiciju, na osnovu čega su ponuđene smernice i hipoteze za istraživanja u ovom pravcu. Korišćen je metod kritičke analize manjeg broja jedinica dostupne literature na ovu temu, uz teorijsku analizu i sintezu nekih empirijskih nalaza. Rezultati postojećih istraživanja u svetu i kod nas su pokazali da je teško dokazati i objasniti da je shizofrenija kod dece nastala isključivo kao rezultat poremećene komunikacije unutar porodičnog sistema i da postoje određeni metodološki problemi u sprovođenju istraživanja na ovaj način. Ipak, *double-bind* konceptom su predložene nove, funkcionalnije intervencije i putevi kojima se treba poći u kliničkom radu sa pacijentima obolelim od shizofrenije, kao što je uvođenje interakcionističke perspektive u psihoterapiju. Uvedeno je i pitanje odnosa moći u psihoterapijski diskurs, što je sociološki vrlo relevantno, jer duplim porukama osoba koja ima moć može (pre)oblikovati operativni kontekst druge osobe.

KLJUČNE REČI: porodični sistem / patološka homeostaza / *double-bind* hipoteza / duple poruke / shizofrenija

* Korespodencija: teodoragojkovic9@gmail.com, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Gračanička 18, 11000 Beograd, Srbija
ORCID <https://orcid.org/0009-0001-9489-3772>

Uvod

Temelji sistemske porodične teorije i terapije zasnovani su na Bertalanfijevoj (Ludwig von Bertalanffy) opštoj teoriji sistema kao funkcionalnih celina, što znači da su oni više od prostog zbira svojih delova, zbog čega je u razmatranje neophodno uključiti pojmove sinergije i sinergetskog efekta, kojima će se utvrditi krajnji rezultat zajedničkog delovanja elemenata sistema (von Bertalanffy, 1968). Otuda je sistemski način razmišljanja kontekstualni – njime se akcenat stavlja na analizu odnosa u sistemu, ali i sistema sa širim okruženjem. Polazeći od te pretpostavke, sistemičari porodicu vide kao difuzni i dinamični sistem čiji elementi međusobno interaguju i istovremeno su pod uticajem svega onoga što se zbiva u širem društvenom okruženju (Dallos, 1997). Istraživački i teorijski nalazi Palo Alto grupe sistemičara danas su u velikoj meri zapostavljeni, ali zaslužuju da budu reaktuelizovani, naročito usled činjenice da, između ostalog, naglašavaju važnost načina komunikacije unutar porodičnog konteksta u koji je osoba smeštena za nastanak shizofrenije, čime se proširuju vidici u lečenju psihoza psihoterapijom.

Kao reakcija na ratna razaranja i nesigurno vreme, pedesetih godina dvadesetog veka javila se prirodna potreba za približavanjem porodice i razvojem interesovanja za njene probleme, te u toj dekadi počinju da se sprovode istraživanja porodica sa shizofrenim i delinkventnim članom. Tako su pripadnici Palo Alto grupe svoja saznanja o paradoksalnim stilovima komunikacije kod ljudi i životinja, gde verbalni i neverbalni nivo komuniciranja istovremeno mogu biti u kontradikciji, primenili na istraživanja shizofrenih pacijenata. Dakle, glavna tačka okupljanja pripadnika ove grupe je Bejtsonova (Gregory Bateson) koncepcija dvostruko vezane komunikacije ili *double-bind* koncept – njoj pogoduju relacije koje uključuju dva člana ili više članova, u kojima se može javiti ponovljeno iskustvo; primarni negativni nalog; sekundarni nalog suprotan prvom, praćen kaznom ili pretnjom opstanku i tercijarni negativni nalog koji zabranjuje žrtvi da pobegne iz polja (Milojković i saradnici, 1997, str. 15–16)¹. U pitanju je situacija u kojoj „šta god osoba uradila, ne može da pobedi“ (Bateson et al., 1956, str. 1). Koristeći se ovim konceptom, koji je

¹ Primer jedne dvostruke komunikacije rastavljene na elemente – primarni negativni nalog: „Ubiću te ako ostaneš!“ (dakle, prvom porukom se poručuje: „Nemoj da ostaneš!); sekundarni negativni nalog: „Samo idi. Navikao/la sam ja da me ljudi napuštaju“ (emocionalna ucena); tercijarni negativni nalog: „Tako liči na tebe da se naljutiš i ostaviš me. Nemaš hrabrosti da se suočiš sa svojim problemima. Spreman/na sam da se suočim sa tom činjenicom“ (njome se sada poručuje: „Ne napuštaj polje“) (Gibney, 2006, str. 50).

i empirijski razrađen, nastanak shizofrenije se smešta u visoko disfunkcionalan, bolestan porodični sistem, u kojem vlada patološka homeostaza, potpomognuta poremećenom komunikacijom kojom se šalju oprečne poruke „targetiranom“ članu porodice, što rezultuje ispoljavanjem simptoma ludila kao refleksije unutrašnjeg shizoidnog cepanja pojedinca.

U radu će se fenomen porodične uslovljenosti psihotičnih oboljenja dekonstruisati kroz sistemsku, a u nešto manjoj meri i kroz antipsihijatrijsku teorijsku tradiciju, što znači da može poslužiti kao izvor ideja i hipoteza za buduća istraživanja. S obzirom na to da je neuporedivo više inostranih naučnih radova i istraživanja na ovu temu u odnosu na domaće, rad predstavlja apel da se pomenuti teorijski koncepti ozbiljnije uzmu u razmatranje, jer nude veoma korisne smernice pomoću kojih možemo uspostaviti i održavati zdrave odnose unutar funkcionalnog porodičnog sistema.

Porodična dinamika i shizofrenija – patogene porodice i dvostruko vezana komunikacija

Obeležja funkcionalne i disfunkcionalne porodice

Porodica je „društvena zajednica koju uspostavlja priroda“ i u njoj „nastaju, postaju i opstaju ljudi“ (Milić, 2001). Dakako, ona simbolizuje i čovekove najdublje snove i strahove – „to su snovi o ljubavi, intimnosti, stabilnosti, sigurnosti i zaštićenosti, ali i strahovi od napuštanja, gubitka, neuspeha“ (Segal, 1993, citirano kod Milić, 2001). Da bi se porodica kao fenomen objasnila u svom patološkom ili disfunkcionalnom vidu, neophodno je razumeti model normalne, zdrave ili funkcionalne porodice kao prototip na osnovu kojeg pretpostavljamo da konkretna porodica odstupa od modela normalne porodice. Prema medicinsko–psihijatrijskom modelu, normalnost je shvaćena kao zdravlje, te je porodica zdrava samo ukoliko nijedan od njenih članova nema simptom ili poremećaj; za većinu društvenih naučnika, a posebno onih kvantitativne orijentacije, porodica je normalna ukoliko je tipična ili ako se „uklapa“ u ono što je zajedničko i očekivano za obične porodice u datom kontekstu itd. (Milojković i saradnici, 1997). Nasuprot ovim statičkim gledištima, sistemičari neguju transakciono viđenje normalnosti shvaćene kao proces – normalno funkcionisanje porodice se konceptualizuje kroz razvojne interakcije i procese kojima se obezbeđuje integrisanost i opstanak porodice kao jedinice, ali i sposobnost da ona ostvari svoje osnovne zadatke (Milojković i saradnici, 1997). U skladu sa time, porodični sistem treba poimati kao zavisano od svojih delova, tj. članova porodičnog sistema –

prema tome, osnovni postulat je da delovi ne smeju izgubiti svoju razgovetnost i diferencijaciju; treba da se međusobno podržavaju; da budu međusobno povezani i integrisani i da deluju u granicama tolerancije, a na osnovu određenih pravila i standarda (Milosavljević, 1978).

Centralni element u socijalizatorskoj misiji porodice sastoji se u komunikativnom osposobljavanju njenih članova – ono što se od prvih dana kaže detetu i ono što dete kaže mora biti od značaja za njega i za druge, jer kroz govor i simbole dete postaje samosvesno. Govor je način na koji se uspostavlja bazično poverenje između majke i deteta, uključujući i druge članove porodice, kao i ljude izvan porodice (Milosavljević, 1978). Virdžinija Satir (Virginia Satir), poznata kao „majka porodične psihoterapije“ (*Mother of Family Therapy*), zaključila je da, sa stanovišta komunikacija, disfunkcionalne porodice nisu u stanju da – vide kako ih drugi vide; vide kako sami sebe vide; opišu jedni drugima doživljaje, nade, strahove i očekivanja; ne mogu da se ne slažu; ne mogu da odluče; ne mogu se osloboditi prošlosti; ne mogu da budu direktni, da kritikuju u prvom licu, procenjuju, nalaze greške, uoče zbuñenost i otkriju da su u zamci (Satir, 1967).

Mentalno zdravlje porodice i njenih elemenata srazmerno je stepenu mentalnog zdravlja interpersonalnih odnosa u njoj, ali i njenih odnosa sa širim socijalnim okruženjem, jer se porodica prilagođava uticajima spolja i iznutra (Milosavljević, 1978). Ukoliko je porodica obeležena dugotrajnim konfliktima, koji postaju hronični problem i sastavni deo porodične svakodnevice, u nemogućnosti da adekvatno obavi svoje funkcije, porodični sistem možemo okarakterisati kao *patološki*. Zastranjujuća komunikacija u porodici, što je najčešće posledica poremećaja unutar bračne dijade i roditeljske psihopatologije, može da preraste u posebnu porodičnu patogenu celinu koja onemogućava dete u sticanju poverenja i korisnosti komunikacije – slično je i sa roditeljskim primerima paralogičnog mišljenja, kao i straha i nepoverenja u socijalno okruženje, čime se utiče na stvaranje konfuzije i anksioznosti kod deteta, ali i na internalizaciju pogrešne predstave ili autističnog odnosa prema okruženju (Milosavljević, 1978).

Prema pojedinim autorima postoje dve tipične forme patogene porodične zajednice – *rascepljena (šizmatična)* i *iskrivljena (izvitoperena)*. U oba tipa porodica prisutni su patogeni faktori – uzajamno ponižavanje roditelja koji nastoje da dete pridobiju na svoju stranu, stvarajući odbojnost prema drugom roditelju; narušene međugeneracijske granice, unutar kojih se dete koristi ili kao tampon zona među bračnim partnerima ili kao afektivna zamena za odbačenog partnera; odsustvo privlačnog modela sa kojim bi se dete istog pola moglo identifikovati i odsustvo adekvatnih uslova pod kojima bi dete

moglo razviti svoj identitet, sazreti i osamostaliti se (Kecmanović, 1980). To govori u prilog činjenici da, iako emocionalne napetosti, strah i konflikti uglavnom eskaliraju unutar bračne dijade, za uspostavljanje i održavanje (patološke) emocionalne ravnoteže u porodici ipak je potrebna treća osoba, zbog čega se neretko pribegava *triangulaciji* kao jednoj od mogućih strategija – uvlačenju treće osobe kako bi se ublažila emocionalna tenzija vezana za konflikte u odnosu dveju osoba (Dalos & Drejper, 2012).

Porodica sa psihotičnim članom kao primer disfunkcionalnog porodičnog sistema – koncept dvostruke komunikacije i njegove implikacije

Pripadnici Palo Alto istraživačke grupe su pioniri ne samo u specifičnom tumačenju nastanka shizofrenije, čije izvore pronalaze u poremećenoj komunikaciji unutar porodice, već i u nastanku sistemske porodične terapije uopšte. Budući da su sprovedeni ranih pedesetih godina dvadesetog stoleća, danas se njihovi istraživački projekti smatraju pomalo primitivnim i zastarelim, premda je zahvaljujući njima nastala porodična terapija. Ovom istraživačkom timu, na čijem čelu se nalazio Bejtson, a kome su se kasnije priključili i Vikland (John Weakland), Hejli (Jay Haley), Džekson (Don Jackson) i Frej (William Fry), istraživanja su bila u prvom planu, dok su terapiju koristili kao izvor podataka (Milojković i saradnici, 1997). Za ovaj pristup razumevanju etiologije i patogeneze shizofrenije može se reći da je drugačiji u odnosu na konvencionalne, koji shizofreniju tretiraju kao suprotstavljenu svim drugim oblicima ljudskog mišljenja i ponašanja. Prema Bejtsonu i saradnicima, shizofrenija sadrži opštevažee principe svih oblika komunikacije, dakle, one principe koji su uočljivi i u „normalnim“ komunikacijskim situacijama (Bateson, 1972).

Kako je isticao Džekson, simptom kod jednog ili više članova porodice se razvija i održava kao reakcija na ponašanje drugih članova porodice i na određeni način postaje deo obrasca sistema, a svako nastojanje da se simptomi ili drugi delovi sistema promene nailazi na „otpor“, jer sistem uvek nastoji da održi homeostazu (Jackson, 1957). To posebno važi za zatvorene porodične sisteme, za koje su karakteristični patološki odnosi – svaka promena ponašanja člana sa simptomom od strane drugih članova se dočekuje ponašnjima koja imaju ukupni efekat smanjenja, a ne podsticanja promene, pa se, dakle, *fidbek* koristi kako bi sprečio bilo kakvo odstupanje od pravila (Jackson, 1957). Stabilnost porodične komunikacije se obezbeđuje tako što članovi ustanove vladajuća pravila o tome ko–kome–

šta i u kom kontekstu kaže, a svaki član porodice ima sopstvenu dinamičku snagu koja održava *status quo* u porodici i koja se snažno opire promeni – zato se u terapiji insistira na saradnji svih članova (Milojković i saradnici, 1997). Ustaljeni i ponavljajući obrasci uzajamnog delovanja u porodici, prema kojima se svaka akcija može posmatrati i kao reakcija i obrnuto, takođe doprinose održavanju porodične homeostaze – na osnovu toga bi se moglo reći da i *cirkularnost* pronalazi svoju primenu u konceptu dvostruko vezane komunikacije (Dalos & Drejper, 2012).

Rana sistemska terapija je nastojala da pokaže uticaj najčešće nesvesnih emocionalnih procesa na nastanak problematičnih obrazaca ponašanja u porodicama, što je Bejtsona i saradnike dovelo do ideje o duplim porukama. *Double-bind* situacija ima emocionalni značaj (budući da je u pitanju način komuniciranja sa nama bliskim osobama – recimo, sina sa majkom), ali reflektuje i nužnost razlikovanja različitih slojeva poruka – „te situacije uključuju igru, humor, ritual, poeziju i fikcije“ (Bateson, 1972, str. 227). Polazeći od te pretpostavke, u svojim studijama shizofrenije su na drugačiji način postavili pitanje šta ljude dovodi do toga da se ponašaju na „poremećene i lude načine“, po pravilu etiketirane kao shizofrene (Bateson et al., 1956). Pitajući se u kojim situacijama bi shizofrenija na određeni način bila adaptivna, formulisali su koncept duple poruke, kojim se pretpostavlja da ozbiljan poremećaj nastaje u situacijama u kojima se šalju konfliktne i kontradiktorne poruke, a ne postoji očigledan način da se „pobegne“ (Dalos & Drejper, 2012). Naime, dvostruka komunikacija se odvija na nivoima verbalnog i neverbalnog (meta)komuniciranja, u sloju emocionalno–logičke kontradiktornosti, gde se metakomunikacija ne upotrebljava na adekvatan način, kao halo koji osmišljava, prati i potvrđuje sadržaj komunikacije (Kecmanović, 1980; Opalić, 2008). Čak bi se moglo reći i da komunikacija, čiji sadržaj čine dvostruke poruke, ima homeostatske tendencije, stalno i iznova vraćajući porodični sistem u stacionarno stanje, postajući njegov stabilizator. Ali, žrtva takvog načina komunikacije vrlo brzo dospeva u situaciju u kojoj više nije u stanju da razazna kojem tipu pripada poruka koja mu je upravo saopštena, te je jedini način izlaska iz zamršene komunikacije odbranom, kroz paranoidne, hebefrene ili katatone simptome (Bateson et al., 1956; Bleuler, 1950). Tako je švajcarski psihijatar Bleuler (Paul Eugen Bleuler) pronašao da jezik shizofrenika izrazito odstupa u pragmatičkoj dimenziji, čiji je zadatak da obezbedi razumljivu i jasnu komunikaciju (Bleuler, 1950).

Odašiljanje dvostrukih poruka inherentno je patološkom karakteru porodične situacije, tačnije patološkoj homeostazi koju potpomaže, čiji se

temelji grade na nezdravom bračnom odnosu supružnika, što se potom prenosi i na njihove roditeljske uloge, za čije adekvatno obavljanje su onesposobljeni, jer su njihovi intimni odnosi degenerisani i nesređeni. U toj situaciji, dete je žrtva svojih nezrelih ili neurotično strukturisanih roditelja, koji pri sklapanju braka traže bračnog druga koji će im ublažiti nesigurnost i anksioznost i u odnosu na koga će naći zavisnu poziciju sličnu onoj koju je kao dete imao u odnosu na svog roditelja (Milosavljević, 1978). Tako se sa, jedne strane, formira figura shizofrenogene majke – bilo da je u pitanju podtip dominantne, agresivne i hladne majke; prezaštitnički nastrojene ili majke koja igra ulogu žrtve, zajednički imenitelj im je onesposobljavanje deteta da se razvije, osamostali i sazri, pobuđujući u njemu nepoverenje i strah. Sa druge strane, javlja se figura shizofrenogenog oca, koga karakterišu nesigurnost, neadekvatnost i sklonost sitnim sadizmima, ucenama ili povlačenju, što je odraz njegovog osećanja ugroženosti (Kecmanović, 1980). Iako dvostruka komunikacija može biti i najčešće jeste svakodnevna, jer se njome svesno ili nesvesno, namerno ili slučajno svi ponekad služimo, postaje maligna onog trenutka kada onaj kome je dupla poruka upućena nema priliku da je primeti, otkomentariše ili odreaguje na nju, što u običnim svakodnevnim komunikacijama najčešće nije slučaj (Satir, 1967).

Kada se u disfunkcionalnom braku nađu prezaštitnički nastrojena majka, ispunjena dubokim strahom od odbacivanja i isto tako nesiguran i anksiozan otac, zajedno ranjivi i uplašeni pred mogućnošću da ostanu sami, koristiće duple poruke kao stil komunikacije sa detetom, a triangulaciju kao strategiju emocionalnog preživljavanja i održavanja (lošeg) braka, što će verovatno biti zasnovano na obrascima koje su poneli iz svoje primarne porodice. Takvi triangularni procesi duplih poruka bili su vidljivi u slučaju porodice Greg, koju su svojevremeno istraživali Bejtson i saradnici. Supruga i suprug su, u pokušaju da sakriju činjenicu da se ne vole, da su oboje imali vanbračne veze i da su oboje živeli u laži, naizmenično pravili koalicije sa njihovim sinom, urotivši se protiv onog drugog. Uvidevši mogućnost da bude emocionalno odbačena, napuštena i izdana od strane sina i supruga, žena je sa sinom komunicirala duplim porukama – sa jedne strane ga je kudila kao agresivnog i nevidavnog prema njoj, a kada bi on pokušao da bude fin i prisan sa njom, podsećala bi ga „kakav je zapravo“. Rešenje te kontradiktorne komunikacijske mreže u koju je „uhvaćen“ njen sin je pronalazio u ispoljavanju „šišavog“ ponašanja, kojim se trudio da ne bude ni grub ni nežan (Dallos, 1997). I otac je znao da sa sinom povremeno uspostavlja takav vid patološke komunikacije, ali se njihov odnos najčešće svodio na uspostavljanje koalicija kako bi se osujetio svaki pokušaj supruge da uspostavi kontrolu, što znači da je otac pribegavao triangulaciji kao strategiji „preživljavanja“ u

iskrivljenom tipu bračne zajednice, koristeći sina kao instrument za prividno razrešavanje dubinskih bračnih problema (Dalos & Drejper, 2012).

Možda najpoznatiji primer objašnjenja prirode poremećene komunikacije je onaj u kojem majka posećuje psihotičnog sina u bolnici, gde su u tom prilikom uspostavljenoj dvostrukoj komunikaciji uočena tri elementa – *primarno negativna poruka–nalog*, koja podrazumeva prisustvo manje ili više izražene pretnje kaznom, uskraćivanjem ljubavi, napuštanjem ili mržnjom i srdžbom, odnosno emocionalne ucene (nakon što on pokaže sreću što ga je posetila i zagrlila je, majka agresivno i hladno odgurne sina, posle čega mu se obraća rečima – „ti me, dakle, ne voliš“, šaljući mu poruku – „ja sam prema tebi dobra, a ti si kriv ako me više ne voliš“); *sekundarna negativna poruka–nalog*, koja protivreči prvoj (kada sin pod uticajem prve poruke, verbalno i gestikulacijski ponovo počne ispoljavati ljubav prema svojoj majci, ona stresa njegovu ruku sa svog ramena, uz propratne izraze neprijateljstva, što znači sledeće – „kazniću te ako ostaviš ruku na mom ramenu“) i, konačno, *tercijarna negativna poruka–nalog*, koja lišava žrtvu mogućnosti da se povuče kako bi izbegla kontradiktorne poruke (sada sin postavlja stvari ovako – „ako želim da sačuvam vezu sa majkom, ne smem joj pokazati da je volim, ali ako joj ne pokažem da je volim, ja ću je izgubiti“) (Kecmanović, 1980). I u prvom i u drugom primeru, izlaz iz komunikacije bremenite duplim porukama pronalazi se u tzv. ideoafektivnoj disocijaciji između misli, ideje i emocija, što prema Bejtsonu i jeste okidač za pojavu simptoma shizofrenije (Bateson, 1955). Na taj način, dete se uči i navikava da ne sme da pokaže ono što oseća i obrnuto – dolazi do disocijacije između verbalnog i metakomunikacijskog izraza (emocionalne ekspresije, gestikulacije itd.) i to postaje karakteristika shizofrenog izraza i odnosa prema svetu (Bateson et al., 1962). Ukoliko i samo ne nauči da metakomunicira, dete neće biti u stanju da razlikuje ono što ljudi stvarno žele da kažu, niti da izrazi ono što samo želi da izrazi, što ga konačno „zatvara“ u ljušturu autističnog odnosa prema spoljašnjoj sredini. Kako je kasnije istakao Bejton, „opisana komunikacijska situacija je od suštinskog značaja za majčinu sigurnost, a samim tim i za porodičnu homeostazu“ (Bateson, 1972, str. 22).

Na značajnu ulogu komunikacija višeg reda ili metakomunikacija u odnosima posebno je ukazao Vikland, koji navodi kako „u situaciji sa trima osobama postoje mogućnosti da 'žrtva' bude suočena sa konfliktnim porukama na takve načine da je veoma teško uočiti i komentarisati nedoslednost, slično situaciji sa dvema osobama“ – tako roditelji na verbalnom nivou mogu da ispolje usaglašenost (kada kažu detetu – „želimo

da budeš nezavisan/a“ oni izražavaju otvoreno slaganje), ali onda to negiraju ponašanjem ili neposrednim iskazima (prikriveno neslaganje) (Weakland, 1979). Pretpostavlja se da pojedinac unutar porodičnog sistema, suočen sa dvostrukom komunikacijom, gubi sposobnost za pravljenje razlike između tzv. logičkih tipova, što podrazumeva sledeće – kada je uključen u intenzivan odnos, pojedinac smatra životno važnom mogućnost da jasno odvoji koja vrsta poruke mu se saopštava kako bi mogao adekvatno da odgovori na nju; ali, u situaciji dvostruke komunikacije on je „upleten“ u mrežu duplih poruka, u kojoj jedna poruka potire drugu; zbog toga je onemogućen da formuliše prikladan metakomunikativni iskaz (Bateson, 1955). U porodici sa shizofrenim sinom, Vikland je svojevremeno primetio kako je kod roditelja u početku terapije postojala potreba da odgovornost za neslaganje mišljenja prebace na sina – u porodici je sve u redu, a sve brige i problemi svoje uporište imaju u shizofreniji njihovog sina. Tek pred kraj terapije razotkriveni su brojni drugi problemi, kao što je ženino prekomerno pijenje – „sin je počeo da govori dosta koherentno i nakon izvesnog vremena je saopštio da želi da izađe iz bolnice i zaposli se. Nakon toga se njegovo stanje značajno poboljšalo“ (Weakland, 1979, str. 54–55).

Teorija o shizofreniji Bejtsona i saradnika je revolucionarna i zbog toga što se smatra da je uslovlila nastanak antipsihijatrijskog pokreta 1960–ih godina (Gibney, 2006). Predstavnici britanske antipsihijatrijske škole tada dolaze do sličnih nalaza kao i Bejtson i saradnici – istražujući jedanaest porodica shizofrenih bolesnika, rodonačelnik britanske antipsihijatrijske škole Leng (Ronald David Laing) je zaključio da ponašanje shizofrenog dobija značenje isključivo unutar konteksta interakcija sa ljudima oko njega i, analogno Bejtsonovom konceptu dvostruke veze, uvodi koncept mistifikacije. Porodice shizofrenih, prema Lengu, karakteriše odsustvo potvrde i hronično prisustvo mistifikacije kao čina koji se odvija putem specifičnog obrasca (dvostruke) komunikacije i kojim roditelj šalje oprečne poruke detetu kao budućem pacijentu – da se ponaša u skladu sa nerealnim fantazmima roditelja, jer u suprotnom neće biti voljeno. Sa jedne strane, jedna poruka obznanjuje detetu da bude voljeno i nerealno, a sa druge, poručuje mu se bude realno, ali da onda neće biti voljeno (Opalić, 2008). Konstantno suočen sa ovakvom vrstom komunikacije, shizofrenik na kraju „kida veo porodičnih fantazama“ koji mu se uporno nameću, negira ih, brani se ispoljavajući simptome „ludila“, percipirajući ih kao jedini smisaoni izlaz iz besmislene porodične situacije (Opalić, 2008). Sa stanovišta porodice i društva, to je znak da ga proglase ludim i „prilepe“ mu etiketu shizofrenika, manipulišući njime putem još jednog čina mistifikacije (etiketiranja), čija je funkcija da održi stereotipne uloge i *status quo* na račun realnosti. Suprotno

tome, za Lenga je „ludilo“ transcendentno iskustvo i potvrda autentične doživljajnosti, nagoveštaj isceljenja pojedinca i društva preko tzv. bolesnih, pa uloga terapeuta nije da ga leči, već da pomogne pojedincu da na sebi svojstven način prođe kroz taj unutrašnji prostor (*metanoa*) (Opalić, 2008). Tako i „iskustvo i ponašanje koje se etiketira kao shizofreno jeste posebna strategija koju osoba izmišlja da bi živjela u situaciji u kojoj se živjeti ne može“ (Laing, 1967, citirano kod Gojković, 2023, str. 64). Činjenica da su Bejtson i saradnici i Leng u istom vremenskom periodu došli do sličnih nalaza govori u prilog tezi da posmatrani porodični fenomeni prevazilaze granice kulture (Milojković i saradnici, 1997). Istovremeno, to ukazuje na tendenciju da se opovrgnu temelji na kojima počiva psihijatrija – pre svega, dijagnostika, terapija i psihijatrijska ustanova, naglašavanjem da u društvu koje nije saobraženo stvarnim ljudskim potrebama, čovek preživljava jedino tako što postaje lud (Gojković, 2023).

Empirijska istraživanja porodica sa članom obolelim od shizofrenije

Empirijska testiranja *double–bind* hipoteze

Šezdesetih godina prošlog veka sprovedeno je nekoliko studija kojima se procenjivalo da li je komunikacija roditelja shizofrenih zaista sadržinski bogatija duplim porukama u odnosu na roditelje duševno zdrave dece. Treba uzeti u obzir da je i sam Bejtson svojevremeno istakao da hipoteza nije statistički testirana, naglašavajući da ona „ne predstavlja pokušaj sveobuhvatnog opisivanja kompleksnih porodičnih odnosa“ (Bateson, 1972, str. 212). Iako je preovlađujući utisak da nisu potvrdile *double–bind* hipotezu, i to ne samo usled metodoloških nedostataka, već i zbog toga što uglavnom nisu uspele da otkriju konceptualne ili operacionalne sheme koje bi ukazivale na postojanje fenomena dvostruke komunikacije, u nastavku rada će sumirati ključni nalazi nekih od tih studija.

Bivers (Beavers) i saradnici su 1965. godine sprovedli jednu takvu studiju, intervjuišući devet majki hospitalizovanih shizofreničnih i isto toliko majki neshizofreničnih pacijenata, sa ciljem testiranja glavne hipoteze prema kojoj majke shizofreničara dvosmisleno izražavaju emocije. Hipoteza je zaista i potvrđena time što su se, ukrštanjem podataka, jasno mogle izdvojiti dve grupe – majke shizofreničara, koje su prednjačile u broju preokreta u odgovorima na postavljena pitanja, ili izbegavanju davanja odgovora na iste (povlačenju) i majke neshizofreničnih pacijenata, koje su davale tačne i

konzistentne odgovore na pitanja (Olson, 1972). Usled konceptualnih i metodoloških slabosti kojim obiluje, teško je pravilno interpretirati rezultate ove studije, što svakako umanjuje i njenu relevantnost – grupa istraživača je potvrdila hipotezu na osnovu prilično površnog i deskriptivnog prikaza nalaza istraživanja (Olson, 1972).

Berger (Berger) je iste godine sproveo istraživanje u kojem je svojim ispitanicima podelio prethodno konstruisane upitnike, sastavljene od trideset izjava sa duplim porukama, tražeći od njih da ocene svaku od njih (na skali od četiri poena), prema tome koliko često su ih često čuli od njihovih majki. Uzorak je sačinjen od četiri grupe ispitanika kojima je dijagnostifikovana shizofrenija i tri kontrolne grupe, sastavljene od neshizofreničnih pacijenata, pri čemu su obe grupe činili beli muškarci, starosti između 16 i 35 godina (Berger, 1965). Rezultati su pokazali znatno viši skor kod grupa sastavljenih od shizofreničara nego u kontrolnim, ali je statistički značajna razlika pronađena jedino između grupa shizofreničara i studenata fakulteta u okviru kontrolne grupe (Berger, 1965). Neka druga istraživanja su, međutim, otkrila ozbiljne nedostatke retrospektivnog metoda kojeg je Berger koristio, što u velikoj meri osporava rezultate njegove studije (Campbell & Burton, 1964; Haggard et al., 1960; Kenkel, 1963; Robbins, 1963; Yarrow, et al., 1964).

Ringet (Eugen Lee Ringuette) i Kenedi (Trudy Kennedy) su 1966. godine sproveli studiju kojom dolaze do sličnih nalaza kao i Vikland i Frej četiri godine pre toga – da pisma koje su majke slale hospitalizovanoj shizofreničnoj deci sadrže očigledne primere duplih poruka (Weakland & Fry, 1962). Analizom dvadeset ovakvih pisama, zatim dvadeset pisama roditelja neshizofreničnih pacijenata i isto toliko pisama volontera u bolnici, namenjenih hospitalizovanoj deci, istraživanje je pokazalo da postoje poteškoće u identifikovanju žrtava dvostruke komunikacije, jer nijedan od pet tipova sudija (grupe eksperata, psihijatarata i kliničara obučeni za prepoznavanje dvostruke komunikacije, te grupe neobučeni društvenih naučnika) nije moglo da prepozna koja pisma od ukupno šezdeset su namenjena shizofreničnim, a koja neshizofreničnim pacijentima (Weakland & Fry, 1962). S obzirom na to da su u ovim dvema studijama korišćene dosta rigoroznije metode testiranja *double-bind* hipoteze, pa su se mogli očekivati i pouzdaniji rezultati, pretpostavka, prema kojoj su roditelji shizofreničnih pacijenata skloniji dvostrukoj komunikaciji u odnosu na druge roditelje, postala je upitna (Ringuette & Kennedy, 1966; Weakland & Fry, 1962).

Zanimljivo je da je Potaš (Herbert Milton Potash) 1965. godine ispitivao hipotezu o dvostrukoj komunikaciji pomoću zatvorenikove dileme, a

ispitanici su bili hospitalizovani muškarci shizofreničari, dok su kontrolnu grupu sačinjavali radnici u toj bolnici. Očekivalo se znatno više povlačenja shizofreničara iz igara kojima su im postavljeni *double-bind* zadaci, pošto navodno nisu skloni preduzimanju rizika sa ciljem maksimizacije dobiti. Ipak, hipoteza je oborena, jer na ove zadatke shizofreničari nisu odgovarali povlačenjem (Potash, 1965). Ni druga istraživanja ne potvrđuju postojanje inkonzistentnih komponenti dvostruke komunikacije, niti odgovaranje na dve suprotne poruke koje čine dvostruku komunikaciju, što su sve različite interpretacije *double-bind* koncept, a problem svih ovih studija leži u tome što su korišćene ili metode koje su neadekvatno prilagođene samom fenomenu ili su se u uzorku našli samo „normalni“ ispitanici (Ciotola, 1961; Loeff, 1966; Mehrabian & Weiner, 1967). Međutim, iako je Lof (Richard Gordon Loeff) jedini metodološki adekvatno testirao *double-bind* hipotezu, koju je formulisao kao povećanu teškoću shizofreničara da prepoznaju i razlikuju duple poruke, njegova studija ju je opovrgla (Loeff, 1966).

Zaključna razmatranja

Pojedini autori jednoglasni su u tvrdnji da originalna *double-bind* hipoteza Bejtsona i saradnika ne svaljuje krivicu na porodicu, niti implicira prisustvo bilo kakve zle namere roditelja kao pozadine dvostruke komunikacije, već pretenduje na *opisivanje* delova svakodnevne komunikacije, i to onih na koje se najčešće ne obraća naročita pažnja (Gibney, 2006).

Zahvaljujući *double-bind* hipotezi, postalo je moguće imenovati inače teško uočljive interakcije u porodičnom sistemu i zahvaljujući tome je utemeljena interakcionistička perspektiva u psihoterapiji; drugo, njome se došlo do saznanja da interakcije mogu biti problematične i proizvoditi patologiju, iz čega se crpi kapacitet za njihovu reorganizaciju u pravcu proizvodnje zdravlja; treće, Bejtsonov *double-bind* koncept je primer onoga što će antipsihijatri kasnije nazvati demistifikacijom; četvrto, pružila je dopunu psihoanalitičkim konceptima mehanizama odbrane, obogaćujući ih interakcionističkom perspektivom, koja omogućava jasnije razumevanje emocionalnih procesa; i, konačno, ova teorija, mada prikriveno, uvodi pitanje odnosa moći u psihoterapijski diskurs, što je itekako sociološki relevantno – duple poruke „rade“ zato što neko ima moć nad nekim drugim, odnosno zbog toga što taj neko sebi daje za pravo da (pre)oblikuje operativni kontekst druge osobe (Gibney, 2006).

U svakom slučaju, *double-bind* konceptom se predlažu nove, funkcionalnije intervencije i putevi kojima se treba poći u kliničkom radu sa

pacijentima obolelim od shizofrenije (Gibney, 2006). Bejtson je svojevremeno naglasio da su *double-bind* situacije sastavni deo bolničkog režima lečenja shizofreničara i efekata navodnog medicinskog „dobročinstva“ prema obolelima, iza čega stoji benefit zaposlenog medicinskog osoblja, a ne pacijenata. U pitanju je još jedna tačka preseka sa antipsihijatrijskim konceptom (de)mistifikacije (Opalić, 2008).

Razumevanje komunikacijskih aspekata *double-bind* koncepta nalaže uvođenje izvesnih inovacija u terapeutske tehnike. Pre svega, mora se poći od toga da se dvostruke situacije javljaju i u psihoterapiji (*therapeutic double-bind*). Razlika između terapeutske i originalne *double-bind* situacije, prema Bejtsonu, leži u tome što terapeut pacijenta ne dovodi u situaciju „borbe između života i smrti“, već je stvara kako bi postepeno pomogao pacijentu da je se oslobodi (Bateson et al., 1956, str. 16). Na osnovu svega rečenog, a shodno dimenzijama psihopatoloških i sociopatoloških pojava koje pronalazimo kod Jakovljevića, reklo bi se da sistemski pristup proučavanju mentalnih oboljenja, koji polazi od hipoteze o dvostruko vezanoj komunikaciji kao preduslovu shizofrenije, sadrži potencijal koji bi se mogao iskoristiti pri definisanju prirode poremećaja, razumevanju njegove etiologije, patogeneze, a posebno na području terapije i primarne i sekundarne prevencije poremećaja (Jakovljević, 1984).

Indikativni su zaključci do kojih su pripadnici Palo Alto grupe došli svojim istraživanjima o etiopatogenezi shizofrenije – pre svega, da su majke češće shizofrenogene nego očevi, za šta nije ponuđeno uverljivo objašnjenje, a konstruisanje modela koji je naglašeno optužujući prema majci smanjilo je uticaj kasnijih reformulacija da je reč o uzajamnom, pa čak i trijadnom procesu (Dalos & Drejper, 2012). Uprkos nesumnjivom značaju njihovih teorijskih postavki, ovaj problem i dalje ostaje nerešen, te upućuje na formulisanje hipoteze koja bi se mogala ispitati u savremenim istraživanjima. To je razlog više da se koncept dvostruke komunikacije „reanimira“ i da se ova pomalo modernistička, rodno zasnovana teza, empirijski istraži. Ako je nekada zaista i važila, danas bi se mogle očekivati značajne promene, s obzirom na to da je od pedesetih godina naovamo detektovan prelaz od moderne ka mnogostrukim formama savremene porodice (Milić, 2001). Preporuka je da budući istraživači u ovoj oblasti u većoj meri obrate pažnju na metodološke probleme koji nisu razrešeni u postojećim studijama kojima se testirala *double-bind* hipoteza – trebalo bi da budu pažljiviji i kreativniji u nastojanjima da razviju merila dvostruke komunikacije, ispitujući ovaj koncept još energičnije nego što su to činili pre gotovo pola veka.

Zahvalnica / Finansiranje

Ovaj rad predstavlja rezultat angažovanja autorke u skladu sa Planom i programom rada Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja za 2024. godinu (na osnovu ugovora br. 451-03-66/2024-03/200039) sa Ministarstvom nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije.

Literatura

- Bateson, G. (1955). A Theory of Play and Fantasy. *Psychiatric Research Reports*, 2, 39–51.
- Bateson, G. (1972). *Steps to an Ecology of Mind: Collected Essays in Anthropology, Psychiatry, Evolution and Epistemology*. Jason Aronson Inc.
- Bateson, G., Jackson, D., Haley, J. & Weakland, J. (1956). Toward a Theory of Schizophrenia. *Behavioral Science*, 1(4), 251–254. <https://doi.org/10.1002/bs.3830010402>
- Bateson, G., Jackson, D., Haley, J. & Weakland, J. (1962). A Note on the Double-Bind. *Family Process*, 2, 154–157. <https://doi.org/10.1111/j.1545-5300.1963.00154.x>
- Berger, A. (1965). A test of the double bind hypothesis of schizophrenia. *Family Process*, 4(2), 198–205. <https://doi.org/10.1111/j.1545-5300.1965.00198.x>
- Bleuler, E. (1950). *Dementia Praecox or The Group of Schizophrenias*. International Universities Press.
- Ciotola, P. (1961). *The effect of two contradictory levels of reward and censure on schizophrenics* [Doctoral dissertation, University of Missouri].
- Dallos, R. (1997). *Interacting Stories: Narratives, Family Beliefs and Therapy (The Systematic Thinking and Practice Series)* (1st Edition). Routledge.
- Dalos, R. & Drejper, R. (2012). *Sistemska porodična psihoterapija*. Psihopolis.
- Gibney, P. (2006). The Double-Bind Theory: Still Crazy—Making After All These Years. *Psychotherapy in Australia*, 12(3), 48–55.
- Gojković, T. (2023). Demokratska psihijatrija u Italiji kao ideja i pokret. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 42(2–3), 61–73. <https://doi.org/10.47152/ziksi2023034>
- Haggard, E. A., Brekstad, A. & Skard, Å. G. (1960). On the Reliability of the Anamnestic Interview. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 61(3), 311–318. <https://doi.org/10.1037/h0044335>
- Jackson, D. (1957). The question of family homeostasis. *Psychiatric Quarterly*, 31(1–4), 79–90. <https://doi.org/10.1007/BF00936266>
- Jakovljević, V. (1984). *Prilozi za socijalnu patologiju*. Sloboda.
- Kecmanović, D. (1980). *Psihijatrija*. Medicinska knjiga i Svijetlost.
- Kenkel, W. F. (1963) Observational Studies of Husband–Wife Interaction in Family Decision Making. In M. Sussman (Ed.), *Sourcebook in Marriage and the Family* (2nd ed.) (pp. 144–156). Houghton Mifflin.

- Loeff, R. G. (1966). *Differential discrimination of conflicting emotional messages by normal, delinquent, and schizophrenic adolescents* [Doctoral dissertation, Indiana University].
- Mehrabian, A. & Wiener, M. (1967). Decoding of inconsistent communications. *Journal of Personality and Social Psychology*, 6(1), 109–114. <https://doi.org/10.1037/h0024532>
- Milić, A. (2001). *Sociologija porodice: kritika i izazovi*. Čigoja štampa.
- Milojković, M., Srna, J. & Mićović, R. (1997). *Porodična terapija*. Centar za brak i porodicu.
- Milosavljević, P. (1978). *Porodica shizofrenog bolesnika*. Zavod za mentalno zdravlje.
- Olson, D. H. (1972). Empirically Unbinding the Double Bind: Review of Research and Conceptual Reformulations. *Family Process*, 11(1), 69–94.
- Opalić, P. (2008). *Psihijatrijska sociologija*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Potash, H. M. (1965). *Schizophrenic interaction and the concept of the double bind* [Doctoral dissertation, Michigan State University]. <https://d.lib.msu.edu/etd/43117>
- Ringuette, E. L. & Kennedy, T. (1966). An experimental study of the double bind hypothesis. *Journal of Abnormal Psychology*, 71(2), 136–141. <https://doi.org/10.1037/h0023159>
- Robbins, J. (1963). The Accuracy of Parental Recall of Aspects of Child Development and of Child Rearing Practices. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 66(3), 261–270. <https://doi.org/10.1037/h0049084>
- Satir, V. (1967). *Conjoint Family Therapy*. Science and Behavior Books.
- Von Bertalanffy, L. (1968). *General System Theory: Foundations, Development, Applications*. George Braziller Inc.
- Weakland, J. (1979). The Double-Bind Theory: Some Current Implications for Child Psychiatry. *Journal of the American Academy of Child Psychiatry*, 18(1), 54–56.
- Weakland, J. & Fry, W. (1962). Letters of mothers of schizophrenics. *American Journal of Orthopsychiatry*, 32(4), 604–623. <https://doi.org/10.1111/j.1939-0025.1962.tb00312.x>
- Yarrow, M. R., Campbell, J. D. & Burton, R. V. (1964). Reliability of maternal retrospection: A preliminary report. *Family Process*, 3(1), 207–218. <https://doi.org/10.1111/j.1545-5300.1964.00207.x>

Specificities of families with a psychotic member from the point of view of systemic family theory and the *double–bind* concept*

Teodora Gojković

Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade, Serbia

The research and theoretical findings of the Palo Alto group of systemic family therapists from the 1950s are largely neglected today but deserve to be re-actualized, especially because they emphasize the importance of the way of communication within the family context in which a person is placed for the development of schizophrenia, thus broaden horizons in the treatment of psychosis with psychotherapy. In the paper, the phenomenon of family conditioning of schizophrenia is deconstructed through the systemic and, to a lesser extent, through the anti-psychiatric theoretical tradition, based on which guidelines and hypotheses for research in this direction are offered. A critical analysis of a small number of units of available literature on this topic was used, along with theoretical analysis and synthesis of some empirical findings. The results of existing research in the world and our country have shown that it is difficult to prove and explain that schizophrenia in children arose solely as a result of disturbed communication within the family system and that there are certain methodological problems in conducting research in this way. Nevertheless, the double–bind concept suggested new, more functional interventions and ways to go in clinical work with patients suffering from schizophrenia, such as the introduction of an interactionist perspective in psychotherapy. The question of power relations was also introduced into the psychotherapy discourse, which is sociologically very relevant because, with double messages, a person who has power can (re)shape the operative context of another person.

KEYWORDS: family system / pathological homeostasis / double–bind hypothesis / duplicate messages / schizophrenia

PRIMLJENO: 21.6.2024.

REVIDIRANO: 16.7.2024.

PRIHVACENO: 22.7.2024.

* Predloženo citiranje: Gojković, T. (2024). Specifičnosti porodica sa psihotičnim članom iz ugla sistemske porodične teorije i *double–bind* koncepta. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 43(1–2), 111–126. <https://doi.org/10.47152/ziksi2024016>

©2024 by authors

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0).